

Fazilat KUCHKAROVA,
Zarmed Universiteti kafedra mudiri, dotsent
Mukaddam TOVBAYEVA,
International School of Finance Technology and Science instituti Samarqand filiali ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrasida v.b.dotsenti
Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, PhD

O'zbekiston-Finlandiya pedagogika instituti professori J.Eshnazarov taqrizi asosida

OILAVIY MUNOSABATLARDI DESPOTIZMNING NAMOYON BO'LISHINING XORIY TAJRIBASIDA IFODALANISHI

Annotatsiya

Maqolada oila muhitida despotizmni yuzaga kelishining ijtimoiy omillari, despotizmni namoyon bo'lishi xorij tajribasida ifodalanishi va shu kabilar psixolog olimlarning nazariy qarashlarida aks etganligi haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: Oila, munosabat, zo'ravonlik, despotizm, jabrlanuvchi, tarbiya, axloq, o'ziga ishonch, millat.

ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ПРОЯВЛЕНИЯ ДЕСПОТИЗМА В СЕМЕЙНЫХ ОТНОШЕНИЯХ

Аннотация

В статье представлены сведения о теоретических взглядах ученых психологов на социальные факторы проявления деспотизма в семейной среде на примере зарубежного опыта.

Ключевые слова: Семья, отношения, насилие, деспотизм, жертва, воспитание, мораль, уверенность в себе, нация.

FOREIGN EXPERIENCE OF THE MANIFESTATION OF DESPOTISM IN FAMILY RELATIONSHIPS

Annotation

The article presents information about the theoretical views of psychologists on the social factors of manifestation of despotism in the family environment using the example of foreign experience.

Key words: Family, relationship, violence, despotism, victim, upbringing, morality, self-confidence, nation.

Kirish. Ta'kidlash joizki, milliy qonunchiligimizda «Oilaviy zo'rlik» atamasiga ta'rif berilmagan. Ammo, xalqaro miqyosda bu ibora keng qo'llanadi. Oilaviy zo'rlik faqat bir mamlakat va millatga xos illat emas, u bilan butun dunyo kurashib keladi.

Zo'ravonlik, zulmkorlik, tajovuzkor harakatlar butun dunyoda eng dolzarb ijtimoiy-psixologik muammolardan hisoblanadi. Chunki bunday hulq-atvor ko'rinishlari nafaqat jabrlavchi, jabrlanuvchilarning o'zlarida bevosita aks etishi, balki umuman jamiyatning barqarorligiga rahna solishi, ijtimoiy-psixologik muhitiga ta'sir etishi muqarrar bo'lib qoladi. Gender asosidagi zulmkorlik, zo'rlik, despotizm – bu keskin ko'rinishdagi xulq, xatti-harakat bo'lib, jismoniy, ruhiy va jinsiy zarar etkazish tarzida namoyon bo'ladi.

Oila a'zolariga qarshi qaratilgan tajovuzkorlik, zulmkorlik deyarli barcha dunyo mamlakatlarida ta'kidlanadi, bu hodisaning universalligi va tarqalganligi haqida asosli gapirishga imkon beradi.

Oilaviy munosabatlar doirasida sodir etiladigan zo'ravonliklarning asosiy qismi ruhiy (psixik) zulmkorliklar tashkil etadi. Oilada sodir etiladigan despot xolatlar oqibatida shaxs ruhiyatiga (psixik) ta'sir ko'rsatish, qo'rqitib bo'ysundirish, majburlash, xo'rqlash, jabr-zulm qilish, zo'ravonlik qilish, sirini fosh etishni aytib qo'rqitish, uydin haydab yuborishga xarakat qilish, bolalarni kaltaklab alamini ulardan olish, ojiz ahvolda qoldirish yoxud o'ziga bo'ysundirish shakllarida namoyon bo'ladi. [1,3].

Adabiyotlar tahlili. Oilada zo'rlik ishlatib sodir etiladigan jinoyatlar butun dunyoda keng tarqalgan hodisa bo'lib, BM Tning ayollar ahvoli bo'yicha 1995 yil 4-15 sentyabrda Pekin shahrida o'tkazilgan To'rtinchi Butunjahon konferensiyasida, u ko'plab davlatlarda «epidemiya» deb tan olingan.

Jahon miqyosidagi statistika va umumiy tendensiyalarga nazar tashlasak, zo'ravonlik - despotizmning gender xususiyatlariga e'tibor qaratsak, tadqiqotlardan ma'lum bo'lishicha, ayollarga nisbatan zo'ravonlik jahondagi barcha mamlakatlarga, ularning siyosiy, iqtisodiy va madaniy taraqqiyotidan qat'iy nazar, mavjud holat hisoblanadi. Hatto eng

rivojlangan mamlakatlarda ham shunday holatlarni kuzatish mumkin.

Tahlil va natijalar. Kanada davlatida zo'ravonliklarni oldini olishda gender munosabatlariga, xususan ayollarga jiddiy e'tibor qaratilgan. 1973–1974 yillardayoq zo'ravonlikdan jabr ko'rgan ayollar uchun dastlabki boshpana joylar va krizis markazlarini tashkil etilgan. Ayollarga nisbatan zo'ravonlikning barcha shakllariga qarshi kurash tamoyiliga asoslangan holda 1998 yilda «Oiladagi zo'ravonliklarga qarshi kurashish to'g'risida» qonun qabul qilingan. Mamlakatda ayollar ishlari vazirligi krizis xizmatlarini ko'rsatish bo'yicha asosiy koordinator va mablag' taqsimlovchi tashkilot hisoblanadi va ayollarga nisbatan sodir etilayotgan zo'ravonliklarning oldini olishda ijtimoiy-psixologik reabilitatsiya va psixoprofilaktik choralar qo'llanilib kelmoqda [2].

AQSh va Kanadada jinsiy zo'ravonlik sodir etish holatlarini aniqlashga alohida e'tibor berilgan. Chunki jinsiy zo'ravonlik jismoniy zo'ravonlikka nisbatan shaxsga og'irroq ta'sir o'tkazadi hamda jabrlanganning kelgusi hayotini ham o'zgartirib yuborishi mumkin.

AQShda ijtimoiy xizmat ko'rsatish rivojlangan bo'lib, zo'ravonlikning barvaqt profilaktikasiga katta e'tibor qaratiladi. Jabrlanuvchilarga bepul psixologik, huquqiy, ijtimoiy yordam ko'rsatiladi, lekin uzoq joylarda joylashgan hududlarda krizis markazlari yo'qligi zulmkorlik profilaktikasida turli muammolarni yuzaga keltiradi.

Amerika va Yevropaning rivojlangan mamlakatlarida ayollarni turli zo'ravonlikdan muhofaza qilish to'g'risida tegishli qonuniy hujjatlar qabul qilingan va zo'ravonlikdan jabr ko'rgan ayollarga psixologik reabilitatsiya yordamini ko'rsatish bo'yicha maxsus ijtimoiy xizmat sohalari tashkil etilgan, ayol huquqlarini ta'minlashga oid boy ijobiy tajriba mavjud. Polisiya xodimlarining ayollar bilan o'zaro munosabatga kirishish hamda murojaatlarini ko'rib chiqishga oid alohida nafaqat huquqiy, balki psixologik treninglar ham amalga oshiriladi, zo'ravonlikka uchragan fuqarolarni himoya qilishda polisiya xodimlarining «Kasb etikasi kodeksi» talablariga rioya qilishi majbur etib belgilangan.

Buyuk Britaniyada zo'rluk oilada sodir etilgan bo'lsa, sudlar bu ishni og'irlashtiruvchi holat deb baholaydi. Shuningdek, oilada zo'rluk amalga oshirilgani haqida huquq-tartibot organiga murojaat qilinsa, polisiya gumon qilinayotgan zo'rvonni 48 soatga shu oila xonadonidan olib chiqib ketishi mumkin [3].

Buyuk Britaniyada notinch oilalar bilan ishlashda ingliz polisiyasi etakchi o'rin egallaydi. Zo'rvonlikka qarshi kurashda korreksion va reabilitasiya dasturlari ishlab chiqilgan. «Oilani saqlash uylari»da jabrlanuvchiga nafaqat boshpana, oziq-ovqat bilan ta'minlanadi, balki psixologik yordam ko'rsatilib, mustaqil hayot tarzi kechirish ko'nikmalariga o'rgatiladi. O'ta og'ir vaziyatga tushib qolgan oilalarning farzandlarini maxsus markazlarda saqlash amaliyoti ham keng qo'llaniladi.

Germaniya Federativ Respublikasida inson huquqlari ayniqsa, ayollar huquqlari alohida himoya qilinishi nazoratga olingan. Qiyin xayotiy vaziyatlarga duchor bo'lgan, zo'rvonlik va turli qiyinchiliklarga uchragan ayollar uchun, «ayollar uylari» (Frauenhäuser), yuzlab maslahat markazlari, kunduzgi psixologik yordam hamda 360 dan ortiq ijtimoiy yordam markazlari, faoliyatini yo'lga qo'yilgan. Qiyin ahvolga tushib qolgan jabrlanuvchilar uchun yordamga chaqirish maxsus telefon raqam (110) xizmati keng yo'lga qo'yilgan. Chaqiruv signali bilan shaxsning joylashgan joyi aniqlanadi, zudlik bilan polisiya xodimlari yuborilishi nazoratga olingan. Zo'rvonlik sodir etgan shaxslar o'zlari yashayotgan xonadonlardan chiqarib yuboriladi, ularning jabrlanuvchiga yaqinlashishi, telefon orqali so'zlashuv yoki xabarlar yuborishi taqiqlanadi. Binobarin, jabrlanuvchining turmush o'rtog'i shunday holatlarni sodir etgan taqdirda oilani moliyalashtirish majburiyati yuklatilgan. Bu amaliyot esa ayollarning iqtisodiy qaramligini bartaraf etishga xizmat qiladi.

Yana muhim tajriba shuki, Germaniya Federativ Respublikasida ta'lim muassalarida va OAVda maishiy zo'rluk to'g'risida profilaktika ishlariga e'tibor beriladi: tushuntirish ishlari olib boriladi, ko'chalarda aksiyalar o'tkaziladi. Maishiy zo'rluk qurbonlari uchun «Ishonch telefoni» tarmog'i ishlab turadi. Polisiya xodimlari maishiy zo'rluk holatlarida qanday harakatlanishi lozimligi haqidagi mukammal reglament bilan ta'minlangan.

Fransiyada jismoniy, psixologik, jinsiy, iqtisodiy, kiber zo'rvonliklarga duchor bo'lgan ayollar uchun 3919 «Violences Femmes info», deb nomlangan tun-u kun, dam olish kunlarisiz, bepul ishlaydigan va anonimlikni to'liq kafolatlaydigan reabilitasiyaga yo'l ko'rsatuvchi axborot ko'magi bo'lgan «Ishonch telefoni» ishga tushirilgan. Tezkor aloqa uchun 400 «Téléphone Grand Danger» («Kattta xavf ostidagi telefon») ishga tushirilgan. Bu xizmatning asosiy vazifasi jabrlanuvchiga tez yordam uchun yo'lga qo'yilgan, ko'makka muhtoj ayollarga tibbiy-psixologik va reabilitasion yordam ko'rsatishdan iborat. Fransiya Bosh vaziriga «Ayol va erkaklar o'rtasidagi tenglik» masalasi bo'yicha davlat kotibi lavozimi joriy etilgan va Fransiya ayollarining turli sohalarida erkaklar bilan teng huquq va erkinliklarga ega bo'lishini ta'minlashdan iborat etib belgilangan.

Shvesiyada 1965 yildayoq davlat qonunchiligiga oilaviy-maishiy zo'rlikka oid normalar kiritilgan. Shvesiya Istanbul Konvensiyasining ijrosi bo'yicha Evropadagi ilg'or mamlakat hisoblanadi [4].

Yaponiya poytaxti Tokioda ayollarni turli zo'rlıklardan himoya qilish bo'yicha BMTning «BMT-Ayollar» bo'limi tashkil etilgan. Bu borada Yaponiya Konstitusiyasida ayollar huquq va erkinliklari kafolati haqidagi normalar mavjud. Normalar esa huquqni muhofaza qiluvchi organlar tomonidan nazorat qilinadi.

Xitoyda ayollarga nisbatan zo'rvonliklarning oldini olishning qonunchilik bazasi yaratilib, so'nggi 20 yil davomida xotin-qizlarni zo'rvonlikdan himoya qilishga oid qonunlar chiqarilgan. E'tiborli jihati shundaki, Xitoyda 2016/2020-yillarga

mo'ljallangan «Inson huquqlari himoyasi bo'yicha davlat Dasturi» ishlab chiqilgan.

Hozirgi kunda Avstraliyada «Ayollar va qizlarga nisbatan zo'rvonlikni tugatish 2018-2030-yillarga mo'ljallangan barqaror rivojlanish maqsadlari Dasturi» amal qiladi.

Yaqin xorij mamlakatlaridan Moldova Respublikasi oiladagi zo'rvonlikni profilaktikasiga qaratilgan siyosat yurgizuvchi etakchi davlatlardan biri hisoblanadi. Moldovada oilaviy zo'rvonlikni oldini olish to'g'risidagi maxsus qonun qabul qilingan, amalga oshirilayotgan ishlarning asosiy maqsadi reabilitasiya markazlarining yagona tizimini yaratishdan iboratdir. Krizis markazlarida 3 oygacha muddatda qolish va bepul xizmatlardan foydalanish mumkin. Zo'rvonlikka qarshi olib borilayotgan ishlarda echimini topmagan muammolar ham ko'p. Lekin qonunda profilaktika ishlarini olib boruvchi sub'ektlarning majburiyatlari aniq belgilanmagan, faoliyat nazorati aniq ko'rsatilmagan. Krizis markazlari sonining ozligi va asosan xalqaro tashkilotlar hisobidan faoliyat ko'rsatishi, markazlarga barcha jabrlanganlar murojaat qilishini cheklaydi.

Ukraina Respublikasida oilaviy-maishiy zo'rluk profilaktikasi bo'yicha qator normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilingan. Jumladan, «Erkak va ayollar huquq va imkoniyatlarining tengligini ta'minlash to'g'risida»gi Qonun, «Oilada zo'rlukni ogohlantirish to'g'risida»gi Qonun, 2011 yil 7 noyabrda «Ayollarga nisbatan zo'rluk va oilaviy zo'rlikka chek qo'yish va kurashish bo'yicha Evropa Kengashi Konvensiyasini ratifikatsiya qilish to'g'risida»gi Istanbul Konvensiyasi №0119-son Qonunini ta'kidlash mumkin. Mazkur Qonun Ukraina Respublikasi Prezidentining 2015 yil 25 avgustdagi «Milliy strategiya to'g'risida»gi № 201/2015-son Farmonining Inson huquqlari sohasini ta'minlashning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan.

Belorussiya Respublikasi gender tengligi bo'yicha dunyodagi 155 mamlakat ichida 31-o'rinda turadi, «Onalik indeksi» bo'yicha 25-o'rinni egallagan.

Belorussiyada 2014 yilda «Huquqbuzarliklar profilaktikasi faoliyatining asoslari to'g'risidagi»gi Qonun qabul qilingan. Mazkur hujjatda oilada uchraydigan zo'rluk, ichkilikbozlik va boshqa turli ko'rinishdagi huquqbuzarliklar profilaktikasi masalalari kiritilgan.

Rossiya Federatsiyasida oilaviy-maishiy sohada oilaviy zo'rluk, gender zo'rligi kabi terminlar qo'llaniladi. Bu tushunchalar faqatgina ayollarga nisbatan emas, balki erkaklarga nisbatan ham qo'llaniladi. Odatda jismoniy zo'rlikka ayollar, ruhiy zo'rlikka esa erkaklar duch keladi.

Qozog'iston Respublikasida «2030 yilgacha oilaviy va gender siyosati Konsepsiyasi», «Maishiy zo'rvonlikning profilaktikasi to'g'risida»gi Qonuni qabul qilingan. Qonun bilan xizmat ko'rsatish davomida zo'rvonlik haqidagi ma'lumotlarni tarqatgan mansabdor shaxslarga nisbatan alohida javobgarlik, himoya orderini berish tartibi belgilangan. Ichki ishlar organlari tarkibida xotin-qizlarni va bolalarni zo'rvonlikdan himoya qilish bo'yicha maxsus bo'linma faoliyat yuritadi. Qozog'istonda zo'rvonlik sodir etilishi asl statistikasini aniqlash, krizis markazlarini moliyalashtirish, ichki ishlar organlarining moddiy-texnika bazasi sustligi kabi qiyinchiliklar mavjud.

Xulosa. Yuqoridagilardan xulosa qilish mumkinki, oilaviy zo'rvonlikdan insonni himoya qilishda har bir mamlakatning o'z tajribasi, qonuniy normalari ishlab chiqilgan va ma'lum darajada qo'llanilishi joriy etilgan.

O'zbekistonda bu borada xujjatlarning qabul qilinganligi va zo'rvonlikdan jabr ko'radigan shaxslarga respublikamizning barcha xududlarida reabilitasiya va moslashtirish markazlarining faoliyati amaliyotga qo'llanilib kelinmoqda.

ADABIYOTLAR

1. Akramova F.A. "Oilada sog'lom psixologik muhitni yaratishning ijtimoiy-psixologik asoslari". O'quv qo'llanma. T., 2014.
2. Akramova F.A., Tovbayeva M.S. Oiladagi zo'rvonlikning ijtimoiy-psixologik masalalari: Monografiya – Toshkent: «Lessonpress» nashriyoti, 2021. – 124 b. [ISBN 978-9943-7024-4-8]
3. Karimova V.M. Oilaviy hayot psixologiyasi: O'quv qo'llanma. –T.: Fan va texnologiyalar markazining bosmaxonasi, 2006. –142 b.
4. Tashmuxeimova D.G., Akramova F.A. Yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash: "Baxtli oila sari". Toshkent: OOO "NORI" MChJ, 2019. – 47 b.